

ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA TÜRK DİLİ BİLİNCİ VE ZEVKİ

DERLEME MAKALESİ

Lokman TAŞKESENLIOĞLU¹

* Bu makale, 18-20 Mayıs 2017 tarihlerinde Antalya’da düzenlenen 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu’nda “Eski Türk Edebiyatında Şairlerin Türk Dili Zevki” adıyla sunulan bildirden geliştirilerek hazırlanmıştır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, lokmantaskesenlioglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1652-2538.

Geliş Tarihi: 02.09.2019 Kabul Tarihi: 05.03.2020

Öz: Tanzimat döneminden günümüze Türk dili üzerine pek çok çalışma yapılmış, hatta 20. yüzyılın başından itibaren milliyetçilik akımının temelini millî dil şuuru yerleştirilerek devlet politikası haline getirilmiştir. Fakat bu şuur Tanzimat ile başlamamış, eski edebiyatımızda da bu konuda fikir beyan eden pek çok önemli isim olmuştur. Klasik edebiyatımızda Kaşgarlı Mahmut, Âşık Paşa, Alî Şîr Nevâî gibi bazı örneklerden başka mevcudiyeti çok fazla bilinmeyen Türkçe hassasiyeti nadir rastlanan bir durum da değildir. Pek çok şair gururla Türkçe şiir söylediklerini ifade etmişler; Türkçe şiir yazmanın zahmetli olsa da sonucun eşsiz olduğunu, Türkçeyle de üstün şiir yazılabileceğini söylemiş ve göstermişlerdir. Hatta Türkçeyi hor gören, yetersiz bulan şairleri eleştirmiş ve Türkçenin Türkler arasında dahi değerinin yeterince bilinmediğinden şikâyet etmişlerdir. Bu çalışmada İslami Devir edebiyatımızın ilk ürünlerinden divan şiirinin en şaşaalı dönemlerine kadar pek çok söz üstadının Türk dili ile ilgili görüşleri, dil konusundaki hassasiyetleri ve Türk dilinin edebiyat dili oluştandaki hizmetleri örneklerle ifade edilmeye çalışılacaktır. Bu minvalde Türkçenin güzelliklerinden özellikle istifade eden Yunus Emre, Necâî, Şah İsmail, Bâkî, Evliyâ Çelebi, Nedîm, Şeyh Gâlib; Türkçeden övgüyle söz eden Erzurumlu Mustafa Darîr, Gülşehrî, Sinan Paşa, Molla Aşkî; Türkçenin nasıl kullanılması ve zenginleştirilmesine dair fikirlerini beyan eden Yusuf Has Hacib, Ahmet Yesevî, Fuzûlî ve Türkçenin yeterince bilinmemesini eleştiren Sultan Veled, Âşık Paşa, Alî Şîr Nevâî gibi şahsiyetlerin eserlerinden örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik edebiyat, divan şiiri, Türkçe, dil bilinci, Türkçecilik.

TURKISH LANGUAGE CONSCIOUSNESS AND TESTE IN OLD TURKISH LITERATURE

Abstract:

Many studies have been carried out on the Turkish language since the Tanzimat period, and since the beginning of the 20th century, the national language consciousness has been placed as the basis of the nationalist movement and turned into a state policy. But this consciousness has not begun with Tazminat and our old literature has had many famous people who gave an opinion on this matter. It is not rare case that Turkish sensitivity which is its existence is very unknown, except for some examples such as Kaşgarlı Mahmut, Âşık Paşa, Ali Şir Nevâî in our old literature. Many poets expressed proudly that they write Turkish poetry and they said that although it is troublesome to write a Turkish poem, the result is unique and they said and demonstrated that is possible to write superior poems with plain Turkish. Even they criticized the poets who disdained and insulted the Turkish language, and complained that the Turkish was not well known even among the Turks. In this study, we will try to express the opinions of many poem master about the Turkish language, the sensitivity of the language and the services of Turkish language about the literature language with the examples until the most prosperous periods of the Divan poetry from the first products of our Islamic period literature. In this respect, Yunus Emre, Necâtî, Şah İsmail, Bâkî, Evliyâ Çelebi, Nedîm, Şeyh Gâlib especially benefited from the beauties of Turkish; Erzurumlu Mustafa Darîr, Gülşehrî, Sinan Paşa, Molla Aşkî praised Turkish; Examples are given of the works of such individuals as Yusuf Has Hacib, Ahmet Yesevî, Fuzûlî, who expressed his ideas about how to use and enrich Turkish, and Sultan Veled, Âşık Paşa, Ali Şir Nevâî, who criticized the insufficiency of Turkish.

Key words: Classical literature, Divan poetry, Turkish, language consciousness, Turkishism.

Giriş

Tanzimat döneminden günümüze Türk dili üzerine pek çok çalışma gerçekleştirilmiş, hatta 20. yüzyılın başından itibaren milliyetçilik akımının temeline millî dil şuuru yerleştirilerek kurulacak yeni devletin temel taşlarından biri olarak benimsenmiştir. Fakat bu dil bilinci Tanzimat döneminden çok daha önce başlamış, eski edebiyatımızda da bu konuda fikir beyan eden pek çok önemli isim olmuştur.

Yusuf Has Hacip'ten Ahmet Yesevî'ye, Sultan Veled'den Kadı Darîr'e, Âşık Paşa'dan Gülşehrî'ye, Fuzûlî'den Bâkî'ye, Nedîm'den Şeyh Gâlib'e İslamî Devir Türk edebiyatının ilk ürünlerinden klasik şiirinin en başarılı dönemlerine kadar pek çok söz üstadı, kendilerinden emin bir şekilde ve gururla Türkçe şiir söylediklerini ifade etmişler; Türkçe şiir yazmanın zahmetli olsa da sonucunun eşsiz olduğunu, sade Türkçe ile de üstün şiir yazılabileceğini belirtmişler ve bunu bizzat kaleme aldıkları metinlerle göstermişlerdir. Deyimler, atasözleri gibi dilin büyük zenginliklerini Türkçenin anlam dünyasının genişliği olarak görmüş ve yoğun bir şekilde kullanmışlardır. Hatta Türkçeyi hor gören ve yetersiz bulan şairleri eleştirmiş ve Türkçenin Türkler arasında dahi değerinin yeterince bilinmediğinden şikâyet etmişlerdir.

Türkçenin edebiyat diline dönüşümündeki süreçte edebî şahsiyetlerin katkıları ve görüşleri üzerine çalışmalar devam etmektedir. Bu çalışmada bu bilince sahip şahsiyetlerin görüşleri derlenmiş ve Türk dili hassasiyeti tespit edilen isimlerin bu konudaki görüşleri eserlerinden örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Yusuf Has Hacib

Yusuf Has Hacib'in İslamî dönem Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseri *Kutadgu Bilig* (Ercilasun 2013: 293), doğmakta olan bir edebiyat geleneğinin habercisi olmakla birlikte aynı zamanda Türk dilinin bin yıl öncesinde dahi zenginliklerini gösteren bir kanıt niteliğindedir. Türk dilinin inceliklerine değinen Yusuf Has Hacib, onu nasıl işlediğinden büyük bir şair edası ile bahsetmiştir. Türkçeyi ehlileştirilmesi çok kolay bir yaban geyiğine benzetmiş, işlendiği takdirde çok güzel edebî ürünlerin verilmesinin mümkün olduğunu ifade etmiştir:

Keyik tağı kördüm bu Türkçe sözüg

Anı akru tuttum yakurdum ara

(Bu Türkçe sözü yaban geyiği gibi gördüm. Onu yavaşça tuttum, aldatarak kendime yaklaştırdım.)

Sıkadım sevittim köngül birdi terk

Takı ma belingler birerde yire

(Okşadım, ısındırdım, çabucak bana gönül verdi; Yine de ara sıra ürüyor, korkuyor.)

Sunup tutmuşımça ederdim sözüg

Kelü birdi ötrü yıparı bura

(Ele geçirdiğim gibi, sözü takip ettim; Onun miski güzel kokular saçmaya başladı.) Kutadgu Bilig/ 6617-6619 (Arat 2008: 1084-1085)

Ayrıca eserinin dilinin Türkçe olduğunu pek çok yerde vurgulamış, Türk dili ile üstün eserler yazılabileceğini o dönemde dahi göstermek istemiştir. Dönem ve bölge itibariyle din dili olan Arapça ve edebiyat dili olan Farsçanın popülerliklerine rağmen Türk dili ile oldukça hacimli bir eser yazmak, kuvvetli bir milliyet bilincine işaret etmektedir (Akar 2013: 143):

Ay ol bu kitabka kabul boldukı

Bu Türkler tilinde 'aceb kördüki

(Ey bu kitabı makbul bulan, bu Türkçe esere hayretle bakan) Kutadgu Bilig/ 33 (Arat 2008: 76-77).

Bu Türkçe koşuglar tüzettim sanga

Okırda unıtma du'a kıl manga

(Bu Türkçe beyitleri senin için düzenledim, ey okuyucu okurken unutma bana dua et.) Kutadgu Bilig/ 75 (Arat 2008: 82-83).

Bununla birlikte sözünün gücünü artırmak için "Türkçede böyle bir söz vardır" gibi ifadelerle onlarca atasözünü de kullanmıştır. Bu şekilde dilin mana hazinesine işaret etmiş, Türkçenin az sözle büyük anlamlar içeren yapılar kurmaya ne kadar uygun olduğunu göstermiştir:

Mesel keldi Türkçe mungar mengzetür

Anı sözledim men munu yangzatur

(Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır, İşte onu söylüyorum şöyle der.)

Ukuş körki til ol bu til *körki söz*

Kişi körki yüz ol bu yüz körki köz

(Aklın süsü dil, dilin süsü sözdür; Kişinin süsü yüz, yüzün süsü gözdür.)
Kutadgu Bilig/ 273-274 (Arat 2008: 132-133).

Kaşgarlı Mahmut

Türk dilinin ilk büyük araştırmacısı ve Türkoloji'nin babası olarak kabul edilen Kaşgarlı Mahmut'un (Ercilasun 2013: 315), meşhur eseri *Divânu Lu-gâti't-Türk*'ün önsözünde açıkladığı, eseri meydana getirmesindeki iki önemli amacı göze çarpmaktadır. İlk olarak:

Ant içerek söylüyorum, ben Buhara'nın, sözüne güvenilir imamla-rının birinden ve başkaca Nişaburlu bir imamdan işittim. İkisi de senet-leri ile bildiriyorlar ki, Yalvacımız (Peygamber), kıyamet belgelerine, ahir zaman karışıklıklarını ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylediği sırada 'Türk dilini öğreniniz, çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır.' buyurmuştu. Bu söz (hadis) doğru ise -sorguları kendilerinin üzerine olsun- Türk dilini öğrenmek çok gerekli bir iş olur. Bu doğru değil ise akıl bunu emreder (Atalay 2013: 4).

diyerek Türkçeyi öğrenmenin hem dinî hem de akli gerekçeleri olduğunu ve Arapların Türkçeyi öğrenmelerini sağlayacak bir kaynak hazırladığını belirtmiştir. İkinci olarak da yine kendi ifadesiyle "Türk dili ile Arap dilinin at başı beraber yürüdükleri bilinsin diye Halil'in *Kitâbu'l-'Ayn*'inde yaptığı gibi kul-lanılmakta olan kelimelerle bırakılmış bulunan kelimeleri bu kitapta birlikte yazmak, ara sıra, yüreğime doğar dururdu. Çünkü böyle yapmak daha derli toplu bir işi olurdu. Lakin benim tuttuğum yol, daha doğrudur; çünkü bu yolda kelimeleri bulmak daha kolaydır ve herkes bu yolu daha çok sever." (Atalay 2013: 6) demiş ve Türkçenin hem ilim hem de edebiyat dili olan Arap-ça kadar üstün bir dil olduğunu ispat etmek istemiştir (Banarlı 1998: 252).

Ayrıca bu tespitini gerçekleştirirken milliyetçi bir dil bilimci edası ile dili-ne ve kültürüne sahip çıkarak (Akar 2013: 150), "Türk" maddesinde Türkler

için Tanrı'nın Türklere ad verdiğini, onları yeryüzünün en yüksek ve havadar yerine yerleştirdiğini; güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, sözü yerine getirme, yiğitlik, mertlik gibi meziyetlerle süslediğini bir hadisten yola çıkarak anlatmaktadır (Atalay 2013: 351-352).

Eser, yazıldığı dönemden itibaren, Türk dilinin en önemli kaynağı olarak benimsenmiş, (Akalin 2008: 50), Türk dilinin kelime varlığının metodolojik olarak tespit edildiği bir hazinesi ve Türk edebiyatının edebî bir mirası olarak da kabul edilmiştir (Ükübayeva 2008: 361).

Ahmet Yesevî

Büyük mutasavvıf ve âlim Hoca Ahmed Yesevî, fikirleri ve hikmetleriyle döneminden bugüne tasavvuf anlayışını şekillendirmiştir. Hikmetlerinde Allah ve peygamber sevgisi, dinin esasları, tasavvuf adabı, dünyanın geçiciliği gibi konuları işleyen Ahmet Yesevî (Ercilasun 2013: 334), bir hikmetinde bugün dahi tartışılan bir konuya ışık tutmuş, âlimlerin Türkçe konuşmaktan çekindiklerini, daha da önemlisi ayet ve hadislerin anlamlarının Türkçe söyleyerek anlaşılmasının kolaylaştırılması gerektiğini açık açık ifade etmiştir.

Hoşlamaydur âlimler sizni aygan Türkîni
Âriflerdin işitseng açar köngül mülkini
Âyet hadîs ma'nîsi Türkî bolsa muvâfık
Ma'nîsige yetgenler yirge koyar börkini

(Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçeyi,

Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini,
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,
Manasına yetenler yere koyar börkünü) (Tatçı 2016: 169).

Aynı hikmetinde kendisinin Farsçayı da iyi bilmesine rağmen güzel Türkçe ile konuşmayı tercih ettiğini de vurgulayarak dile verdiği değeri de göstermiştir:

Miskîn za'îf H'âce Ahmed yetti puştingga rahmet
Fârsî tilni biliben hûb aytadur Türkîni
(Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,
Farsça dilini bilse de güzel söylemekte Türkçeyi) (Tatçı 2016: 170).

Sultan Veled

Mevleviliğin tarikat haline gelmesinde büyük rol oynayan Sultan Veled, aynı zamanda Türkçe tam bir gazel yazar ilk şair olarak bilinmektedir. Farsça pek çok şiirinin arasında *Divan*, *İbtidânâme* ve *Rebâbnâme* içinde (Ercilasun 2013: 439) kaleme aldığı toplamı 367 beyit tutan Türkçe manzumeleri, onun bütün din ve tasavvuf öğelerini topluma anlatma amacıyla olduğunu göstermektedir (İz ve Kut 1985: 261):

Çelebün kudreti azîm çokdur
İki âlem kîşinde bir okdur
Dile sıgmaz anun sözi e dedem
Dek duram, az ile kanâ'at idem
Türk dilin bilür miseydüm ben
Söz ile bellü göstereydüm ben
Bildüreydüm halâyıka söz ile
Görelerdî yaratganı göz ile
Tatca aydam ne kim dilersiz siz
Bulasız kimseyi, ki bulduh biz
Kim göresin cânun içre Tengriyi
Gösteresin kamusına Tengriyi (Mansuroğlu 1958: 16-17).

Sultân Veled Türk diliyle şiir yazmanın ötesinde gönlüne gelenleri anlatmanın güçlüğü üzerinde durmuş, Türkçe okuyup yazmasına ve konuşmasına rağmen yeterince Türkçe bilmediğini söylemiştir. Bu durum ise Sultan Veled'in aslında Oğuz Türkçesinin işlenmemiş bir dil olmasından şikâyet ettiğini göstermektedir (Yavuz 1983: 21-22):

Türkçe bilseydüm ben eydeydüm size
Sırları kim Tengriden degdi bize
Bildüreydüm söz ile bildüğümü
Bulduraydum ben size bulduğumu
Dilerem ki görelere kamu anı
Cümle yoksullar binden ganî
Bildürem dükeline bildüğümü
Bulalar ulu kiçi bulduğumu (Mansuroğlu 1958: 25).

Yunus Emre

Yunus Emre, Ahmet Yesevî söyleyiş ve lirizminin Anadolu'da vücut bulmuş şeklidir. Hak âşıkları içinde müstesna bir yere sahip olan Yunus Emre'nin şiirleri XIII. yüzyıl Türkiye Türkçesini tek başına temsil edebilecek saf, akıcı ve durulmuş Türkçesiyle çağları aşma başarısı göstermiş ender metinlerden biridir (Akar 2013: 243).

‘İşkun aldı benden beni bana seni gerek seni

Ben yanaram düni günü bana seni gerek seni (Timurtaş 1980: 209).

gibi meşhur ilahilerini XIII. yüzyıl Anadolu'sunda yazılı olarak kullanılmayan bir dil ile söylediği ve böylece Türkçeye halk arasında büyük bir saygınlık kazandırdığı söylenebilir. Onun dili bir davet dilidir, “Sırtını Türkistan'a dayamış Yunus'un, geniş bozkırlarında mütevazı ama doyurucu bir yaşam sunan Anadolu topraklarındaki büyük daveti, hiçbir zaman karşılıksız kalmamıştır” (Türk 2015a: 147).

Bununla birlikte Yunus Emre, eserlerinde Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen birçok kelimeyi Türkçedeki ses ve anlam yapısıyla kullanmış ve Yunus Emre, bu sözcüklerin Türkçeleşmeleri noktasında önemli bir katkı sağlamıştır:

Irak yola bâzergânlar assı itmeğe giderler

Çün gevher elümde durur di ayruk ne bazarum var

Miskîn Yunus'un bu canı şol dosta ulaşalıdan

Dem-be-dem arturur ışkı ulu yirden tumarum var (Timurtaş 1980: 19).

Ayrıca Yunus Emre, o dönemin kelimelerinin yanında eski Türkçedeki birçok kelime ve yapıyı da eserlerinde kullanmış, eski ve yeni Oğuz Türkçesinin mükemmel bir harmanını oluşturmuştur:

Ağzına şeker aluban gözleri sana tuş olan

Unıda ol şekerini ayruk çeyneyup yutmaya (Timurtaş 1980: 2).

Sekiz uçmağım hûrisi eğer bezenüp geleler

Senün sevgünden özgeyi gönlüm hiç kabûl itmeye (Timurtaş 1980: 3).

Bu özellikleri ile kendinden sonraki birçok ismin Türkçe kullanmasına vesile olarak Türk dilinin edebiyat dili olarak işlenmesini sağlamıştır. Yakın

dönemdeki takipçilerinden olan Âşık Paşa ve Gülşehrî'nin Türkçeye bağlılıklarında Yunus'un da büyük etkisi olmuştur (Korkmaz 1995: 264).

Ayrıca dinî ve tasavvufî şiirlerde, Fars ve Arap asıllı şairler tarafından oluşturulan, gelişmesine özellikle Farsça şiir söyleyen Türk asıllı şairlerin de katkıda bulunduğu Arapça ve Farsça kelimelerin, kavramların ve deyimlerin; Yunus Emre'nin şiirlerinde Türkçeleştiğini de söylemek mümkündür (Kartal 2017: 245).

Gülşehrî

14. yüzyılın önemli şairlerinden olan Gülşehrî, ilk eserini Farsça yazmasına karşın, Türkçe şuuru gitgide artmış ve Türkçeyi işleme arzusu ile meşhur *Mantıku't-Tayr*'ı kaleme almıştır. Bu da Anadolu'da Türkçecilik cereyanını başlatan ve Türkçeye, hiç bırakmamak kaydıyla, sahip çıkan ilk şairlerden birinin de Gülşehrî olduğunu göstermektedir (Yavuz ty_a: 5).

Gülşehrî, Attar'ın Farsça kuşdilinde söylediği sözü, kendisinin Türk dilinde bülbül söyleyişiyle yenilediğini, ondan daha güzel ve eşsiz bir eser oluşturduğunu, bunun da dil sayesinde gerçekleştiğini şöyle bildirmektedir:

Mantıku't-tayr'ı ki 'Attâr eyledi
Pârisîçe kuş dilini söyledi
Anı Türkî sûretinde biz dakı
Söyledük bülbül gibi Tanrı hakı
Çün *Felek-nâme* düzetdük şâhvâr
Pârisîçe taht u tâc u zernigâr
Türk dilinçe dahı Tâzîden latîf
Mantıku't-tayr'ı eyledük ana harîf

Mantıku't-Tayr/4408-4411(Yavuz ty_a: 274).

Eserinin, Türkçe olduğu için daha üstün olduğunu vurgulayan şair; Farsçası ile değişilemeyeceğini, şimdiye kadar kimsenin böyle güzel söz söylemediğini, herkesten üstün bir eser kaleme aldığını ise şu şekilde ifade etmiştir:

Ben bu Türki defterin çün dürmeyem
Pârisîçesi-y-ile degşürmeyem
Kimse böyle tatlu söz söylemedi
Kimse bundan yig kitâb eylemedi
Bunça bâb eylemişem bunda ki hiç
Kılmadı Attâr ol fende basîç
Şehd ü şekker honını key dökmişüz
Dürr ü gevher tohmını çok ekmişüz
Çün murassa söylene telîfümüz
Kimseden utanmaya tasnîfümüz
Degme ilme akl yitüren bizüz
Kim Kudûrî nazma getüren bizüz
Degme 'ilmün sırrını çün söyledük
Degmesinden bir risale eyledük

Mantıku't-Tayr /4412-4418 (Yavuz, ty_a, 274).

Âşık Paşa

Eski edebiyatımızda Türkçe sevgisi denildiğinde akla ilk gelen isimlerden biri olan Âşık Paşa, Türk edebiyatının XIV. yüzyılda Anadolu Türkçesinde yazılmış en büyük mesnevisini yani *Garibnâme*'yi (Yavuz 2000: 6) kaleme almıştır. Eserini de bu düşünceden hareket ederek yazmış, Türk dili ile eser vermeyi kendine başlıca vazife bilmiş ve halkı aydınlatma yolunu seçmiştir (Yavuz 2000: 10).

Âşık Paşa'da Türkçe sevgisi önemli bir yer tutmaktadır. Bu itibarla Türkçecilik cereyanı içinde dâhil edilebilecek bir şahsiyet olarak kabul edilmekte ve bütün diller üzerinde düşünen ilk dilcilerimizden biri olarak görülmektedir (Yavuz 2000: 10). Ayrıca bu nedenle de Türk dilinin ilk savunucuları arasında gösterilmektedir (Türk 2015b: 9).

Türkçenin o devirde ilgi görmediğini, her dilin araştırılıp incelendiğini, öteki dillerde eserler verildiğini, Türk dili ile kimsenin ilgilenmediğini ve *Garibnâme* adlı eserini bunun için yazdığını, böylece Türklerin kendi dilinde

eserler okuyup hikmetlere ulaşmasının ve onlardan mahrum kalmamasının önemini açık bir şekilde ifade etmiştir:

*Zarûret iktiza itdi kim bir kitâb Türk dilinçe tertîb ola
ve birkaç lafz-ı manzûm ol tertîb üzre düzele. Tâ nef'i
âmm u hâssa irişe. şî'r:*

Gerçi kim söylendi bunda Türk dili
İlla ma'lûm oldu ma'nî menzili
Çün bilesin cümle yol menzillerin
Yirmegil sen Türk ü Tâcîk dillerin

Garibnâme (Yavuz 2000: 19).

Eserin en başında ifade ettiği bu hususu sonunda da tekrarlayan şair; Far-
sça gibi dönemin önemli dillerinin yaygın bir şekilde kullanıldığını söylemiş,
fakat kimsenin Türkçeye ilgilenmediğinden şikâyet etmiştir. Bir milletin di-
lini öğrenmenin o millete karşı gönül yakınlığı uyandırdığına da işaret eden
Âşık Paşa, edebî metinlerde Türkçenin tercih edilmemesinin, Türklerin de
sevilmesine engel olduğunu belirtmiştir (Banarlı 1998: I/381). Türklerin de
bahsi geçen o dilleri bilmedikleri için manaya kavuşmakta zorlandığını ifade
eden şair; Türklerin ve Farısların, birbirlerini yermemeleri ve dillerinin farklı-
lığından ötürü manayı hor görmemeleri hatta manaya birlikte ulaşıp yoldaş
olabilmeleri için eserini kaleme aldığını beyan etmiştir:

Kim alursa bu kitâbı yâdına
İre cümle ma'nînün bünyâdına
Gerçi kim söylendi bunda Türk dili
İlla ma'lum oldu ma'nî menzili
Çün bilesin cümle yol menzillerin
Yirmegil sen Türk ü Tâcîk dillerin
Kamu dilde varıdı zabt u usûl
Bunlara düşmişidi cümle 'ukûl
Türk diline kimsene bakmazıdı
Türklere hergiz gönül akmazıdı

Türk dahı bilmez-idi ol dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri
Bu Garîb-nâme anın geldi dile
Kim bu dil ehli dahı ma'nî bile
Türk dilinde ya'ni ma'nî bulalar
Türk ü Tâcik cümle yoldaş olalar
Yol içinde birbirini yirmeye
Dile bakup ma'nîyi hor görmeye
Tâ ki mahrûm kalmaya Türkler dakı
Türk dilinde anlayalar ol Hak'ı

Garibnâme/10557-10565 (Yavuz 2000: 532-533).

Erzurumlu Mustafa Darîr

14. yüzyılda Türkçecilik şuuru içinde eser yazan şairlerden biri de Erzurumlu Mustafa Darîr'dir. Memlûk sultanı Sultan Berkuk'un emriyle Abdullah el-Bekri'den tercüme ettiği ve edebiyatımızda bilinen ilk mevlid manzumesini içeren eseri *Siretü'n-Nebî*'de son derece sade bir dil kullanmış, eseri Türkçe yazarak anlaşılır bir şerh meydana getirdiğini beyan etmiştir:

Söylemişdür Darîr Türkî dilin
Sec'ini şi'rine şîâr itmiş
Tercüme kıldı ne ziyân itdi
Bir hısn kala-y-ıdı şâr itmiş

Siretü'n-Nebî 400/12-13 (Egüz 2013: 1082-1083).

Ayrıca eserin sebep-i telifinden bahsederken tercüme kılmakla ziyân etmediğini belirtmiş; aksine böyle yapmasıyla bir kaleyi şehir durumuna getirdiğini, eserin Türkçe yazılması için Sultan Berkuk'un kendisini teşvik ettiğini ve emir eylediğini de ilâve etmiştir (Yavuz 1983: 47).

Ol olular giçeliden bugünkü güne degin
Resûl yolına çokdur fidî kılan cân u tenin
Velîkin Mısır meliki vü şâh u şeh Berkuk
Îmâm-ı a'zam u sultân-ı Mısır u Şâm u Yemen
Mûti-i şer'-i Muhammed muhibb-i âl-i Resûl
Şefik-i-halk hemîşe refik-i 'akl u fiten
Katı dürişdi katı tâ ki şer'-i kâyim ide
Severdi dîni vü 'ilmi vü ehl-i 'ilmi inen
Resûlî sevdüğü gâyet de sîresin anun
Buyurdı Gözsüz'e kim Türkî dilce söyle sen
Hemîşe ma'nâ dili cânâ tercümân olsun
Hemîşe Mısır şehinşâhı kâmrân olsun

Siretü'n-Nebî 374/3 7-12 (Egüz 2013: 1029).

Ayrıca bu eser Türkçe eser meydana getirme gayretinin sadece Anadolu sahası ile sınırlı olmadığını göstermesi bakımından da önemlidir.

Muînî

Mesnevî'nin bilinen ilk tercüme ve şerhini hazırlayan 15. yüzyıl şairi Muînî, bu döneme kadar yazılan mesneviler içinde en hacimli olan *Mesnevî-i Murâdiyye*'yi kaleme almıştır. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin ilk cildi de olsa bütün halinde tercüme ve şerh edilerek Sultan II. Murâd Han'a sunulduğu için bu adla anılan *Mesnevî-i Murâdiyye*'nin (Yavuz ty.: 2) de aynı düşünce ile yazıldığını söylemek mümkündür. Muînüddin bin Mustafa eserini niçin yazdığını ve Türkçe yazmasının sebeplerini:

Kavmine kendü lisânıyla nüzûl
Eyledi külli Nebî vü hem Resûl
Biz de Türkî dil ile şerh eyledük
Kavmümüze dilleriyle söyledük

Mesnevî kim ma'nî-yi mutlak-durur
Her ne kim varsa içinde hak-durur
Diledük Türkî lisânla beyân
Olma mâfâza 'ân 'aynî'l-'ayân (Yavuz ty.; 15-16).

şeklinde açıklamış, Farsça yazılan bu kıymetli eserin Türkçeye tercümesinin ve şerhinin, eserin muhtevasının ve değerinin toplumun anlayabilmesi için gerekliliğini beyan etmiştir.

Sinan Paşa

Eski Türk edebiyatında sadece şairler değil nesir yazarları da Türk dili ile eser vermenin öneminden ve memnuniyetinden bahsetmişlerdir. Fatih döneminin önemli ilim ve devlet adamlarından Sinan Paşa, *Ma'ârif-nâme*'sinde meşhur eseri *Tazarru'-nâme*'yi yazma amacından ve usulünden bahsederken:

Allâhu Te'âlâ hazretiniün kemâl-i tevfik ve inâyetiyle ve ervâh-ı mutahharanun rûhâniyyetleri berekâtıyla bir kaç ayun içinde bir Tazarru'-nâme yazup tertib eyledüm Hak hazretiniün nu'ût-ı kerîmesinde her ne ki hâturuma geldi söyledüm gâh olurdu ki bir meclisde üç dört varak yazardum germiyyetden bilmezdüm n'eylerdüm ne iderdüm ma'ânî düirri gelürdi ben tahrîr iderdüm ve ma'ârif düirri dökilürdi ben takrir iderdüm egerçi ol nüsha bir Türkî kitâb gibidür sûretde ammâ câmi'-i envâ-ı 'ulûmdur hakikatda her tâyife hazz alsun diyü Türkî diline sokup tururam ammâ ehli bilür ki ben anda ne nükteler kasd idüp dururam", "Allâh hazretiniün lutfıyla ol kitâbı âhirine iletüm gördüm cihân bâğında bir tâze gülistân düzetdüm ışk ehline yine bir yeni sâz öğretdüm ve derd ıslarına bin dürlü zâr u niyâz öğretdüm şevk erenlerini pür velvele ve cûş kıldum" ve "Felek tâkında yine bir kandil-i zer asdum ki dil ehline şevkâla güneş nûrını basdum rûhâniyân meclisini bir şem' düzdüm ilâhî vü 'uşşâk hengâmesine bir 'ışknâme yazdum kemâhî, cân tûtfisine gönül mısırından şeker getürdüm... dâmen-i 'âhir zamânı cevâhir-i kelimâtumla toldurdum ve yük yük sühen güherlerini dost yolına nisâr kıldum (Ertaylan 1961: 25-26).

demiş, Allah'ın izni ile ve Türkçe sâyesinde felek tâkına bir altın kandil asılmış, aşk sahiplerine yeni bir saz, dert sahiplerine bin türlü yalvarıp yakarma öğretilmiş, şevk sahiplerini kendinden geçercesine coşturmuş, bir aşk mektubu

yazıldığını belirtmiştir. Sinan Paşa, bu eseriyle cihanın bağında yepyeni bir gül bahçesi ortaya koyduğunu, can papağanına gönül Mısır'ından şeker getirdiğini, âhir zamanın eteğini söz purlantaları ile doldurduğunu ve yük yük söz incilerini sevgilinin yoluna saçtığını söylemiştir. *Türk dili ile bu hazineyi ifade eden Sinan Paşa*, dili nasıl kullandığının ve niçin Türkçe yazdığının farkında olarak hizmetini kendi kendine söylemektedir (Yavuz 1983: 42). Bu da Sinan Paşa'da bilinçli bir dil görüşü olduğunu göstermektedir.

Alî Şîr Nevâî

Türkçenin büyük şairlerinden olan Alî Şîr Nevâî özellikle *Muhakemetü'l-Lugateyn*'i Türklük ve Türkçecilik şuuruyla, dönem ve bölge itibarıyla Türkçenin genç Türk şairlerin gözünde değersizleşen durumunu göz önünde bulundurarak kaleme almıştır. Farsça ve Türkçe iki dilde de eserler meydana getirerek maharetini gösterdikten, dönemin genç şairlerinin örnek aldığı bir isim olarak tescil olduktan sonra, elli sekiz yaşında olgun bir şair ve devlet adamı olarak yazmıştır. Bu şekilde eserindeki tespitlerinin çok daha etkili olduğu söylenebilir.

Eserin yazılış amacı, pek çok bakımdan Türkçenin Farsçadan daha üstün bir dil olduğu üzerinedir (Özönder 1996: 4, 9-10). Nevâî, bu kadar zengin ve güzel bir dil dururken, bunu hor görüp Farsça yazan ve bunu marifet sayan genç Türk şairlerine "Farsların binde biri bile Türkçe bilmemekte, konuşmamakta, konuşsa bile acemiliği hemen ortaya çıkmaktadır." diyerek uyarıda bulunmuş, onlara örnek olmak istemiştir. Eserde önceleri kendisinin de bu akıma katıldığını ama sonradan uyanarak doğru yolu bulduğunu ve Farsçayı tercih eden şairlerin nasıl bir yanılığa düştüklerini de beyan etmektedir (Akar 2013: 190).

O çağlarda edebi dilin Farsça olduğu ve aydın çevrelerde Farsça konuşulduğu düşünülürse, böyle dönem ve coğrafyada bu gibi düşüncelerin ileri sürülmesindeki önem ve değer kendiliğinden meydana çıkmaktadır (Levend 1968: IV/4).

Nevâî tüm bu açıklamalardan sonra Türkçenin kelime hazinesinin çok daha geniş olduğunu, Türkçenin cinaslı ve şiir sanatları bakımından daha elverişli kafiye imkânları sunan bir dil olduğunu örneklerle açıklamıştır. Ayrıca

her kavram için ayrı bir kelimenin mevcudiyeti ve Türkçede eklerle yeni kelimeler türetmenin çok daha kolay olduğu gibi hususlara da değinmiştir.

Tüm bu ifadeler, Cevat Heyet ve Mehmed Hüseyin Şehriyar gibi çağımızın büyük fikir ve sanat adamlarına ilham kaynağı olmuş, onlar da bu hususta Alî Şîr Nevâî'yi destekleyen eserler meydana getirmişlerdir.

Molla Aşkî

15. yüzyıl şairlerinden olan Aşkî, şehzadelikten itibaren Fatih Sultan Mehmed'in yanında bulunmuş, onun iltifatına mazhar olmuş bir divan şairidir. Türkçenin edebiyat diline dönüşme aşamalarının önemli bir evresinde ve mahallileşme akımının etkili olmaya başladığı dönemlerde bir gazelinde:

Eğerçi Türkî-durur nazm-ı âb-dârum lîk

Derî vü Tâziye komaz letâfeti mikdâr (Şentürk ve Boşdurmaz 2012: 156-157).

demiş, parlak nazmı her ne kadar Türkçeyse de Farsça ve Arapçaya biraz olsun letafet bırakmayacak derecede kuvvetli olduğunu ifade etmiştir. Başlangıçtan itibaren 15. yüzyıl sonlarına kadar Anadolu sahasında eser veren çoğu şair ve müellifin eserlerinin başında Arapça ve Farsça yazabildikleri halde herkes anlasın diye Türkçe yazdıklarını belirttikten sonra Türkçenin, özellikle nazım için tatsız bir dil olduğu gerekçesiyle böyle bir teliften dolayı okuyucudan özür diledikleri görüldüğü halde adeta gelenekleşen bu tavır karşısında Aşkî'nin Türkçe şiirleri hakkında söylediği bu söz oldukça dikkat çekicidir (Şentürk ve Boşdurmaz 2012: 593).

Necâtî

Osmanlı sahasının mühim tezkireci ve tarihçilerinden Sehî Bey, Latîfî, Kınalızâde Hasan Çelebi, Gelibolulu Ali, Kâtip Çelebi gibi şahsiyetlerin, övgüyle bahsettikleri Necâtî; 15. yüzyılda kemale eren divan şiirin önemli şairlerinden biridir. Şeyhî ve Ahmed Paşa ile dönemin en üstün şairlerinden kabul edilen şair, kendi şiir ekolünü oluşturmuş, pek çok şaire örnek teşkil edecek güçlü şiirler kaleme almıştır (Macit 2010: 23).

Bu şiirlerinde halk diline ve psikolojisine yakın, nüktelerle süslü fakat güçlü bir dil hâkimiyeti vardır. Kelime hazinesindeki zenginlik, kullandığı teşbih ve mecaz unsurlarındaki orijinallik, ifadesindeki rahatlık, rindane edası,

söylediklerini yeri geldikçe atasözü ve deyimlerle süslemesi, kafiye ve rediflerini çoğunlukla Türkçe kelimelerden seçmesi, daha 15. yüzyılda konuşma diliyle şiir yazmada başarı göstermesi, Türkçeyi büyük bir başarıyla aruza uygulayabilmesi de onun önemli özelliklerindedir (Tarlan 1986: 550). Necâtî divanında yer alan şu mısralarda dildeki sadeliğin ve Türkçenin güzelliklerini yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir:

Cân tabîbisin senün geldüğün uman hastalar
Hoş dirilür derd ile dermâna olmaz âşinâ
Ey bana sen ağlamakla başa çıkmazsın diyen
Gözi yenmeyen kişi 'ummâna olmaz âşinâ (Tarlan 1997: 155).
Gamzen çalışır lâhzada kan eylemek ister
Bûsen dürişür anı yalan eylemek ister
Cânâne gelir sohbete, gelmez değil, amma
Kendüzini can gibi nihân eylemek ister
Ben kasd iderim saklamğa 'ışkunı amma
Gönlüm talabur âh ü figân eylemek ister (Tarlan 1997: 236).
Gözün yaşından umardum kapun tavâf itmek
Velî çok akçelü olur ki hac nasîb olmaz (Tarlan 1997: 281).

Şah İsmail

Genç yaşta bir mezhebin başına geçen ve devlet kuran, küçük yaşlardan itibaren Nizâmî, Habîbî, Nesîmî ve Alî Şîr Nevâî gibi Türk şairlerden etkilenecek şiir yazmaya başlayan Şah İsmail, kısa süren hayatı sürekli savaşlarla geçmesine rağmen şiirden hiçbir zaman kopmamıştır. Şiirini ideolojisini yayan bir vasıta şeklinde kullanmakla birlikte şair bir yaratılışa sahip olduğundan beşeri, lirik, sanat değeri yüksek şiirler de yazmıştır. Hatta Bağdat seferinde Fuzûlî ile tanışmış, Fuzûlî de *Beng ü Bâde'*yi ona ithaf etmiştir (Anıl 2010: 256).

Şiirlerinde "Hatâî" mahlasını kullanan Şah İsmail, Azerbaycan edebiyatının en önemli şairlerindedir. Şiir yazacak derecede Arapça ve Farsça bilmesine rağmen Türkçe yazarak Azerbaycan edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynamış, aruz ve heceyle yazdığı şiirleriyle, Azerbaycan edebiyatının Nesîmî ve Fuzûlî arasındaki dönemin en güçlü temsilcisi olduğunu kanıtlamıştır.

Özellikle heceyle yazdığı şiirler Anadolu'da gelişen tekke edebiyatını büyük ölçüde etkilemiştir (Özmen 1998: 117).

Şiirlerinde oldukça saf bir Türkçe kullanması, resmi dil olarak Türkçeyi kullanması, hatta Yavuz Sultan Selim'in kendisine yazdığı Farsça mektuplara Türkçe karşılık vermesi onun Türkçe sevgisini gösteren örneklerdendir (Akpınar 1981: 153). Ayrıca bu muhabbeti kendisinden sonra gelen pek çok takipçisini ve tasavvuf şairini de etkilemiştir. Özellikle koşma, bayatı ve bir örneği verilen geraylılarındaki¹ üslubu diline verdiği değeri göstermekte, Yunus Emre'deki duru Türkçeyi hatırlatmaktadır:

Sözünü bir söyleyenin
Sözünü eder sağ bir söz
Pir nefesin dinleyenin
Yüzünü eder ağ bir söz
Bir söz vardur halk içinde
Dahi söz var hulk içinde
Olmaya ki delk içinde
Deyesen çarha dağ bir söz
Sözünü yahşi bişirgil
Yahşi us ile düşürgül
Yaramazını şaşirgil
Canına olur dağ bir söz
Şah Hetâî âyâtından
Sözün söyle öz zâtından
Olmaya kim pîr katından
Seni ede irag bir söz (Cavanşir ve Necef 2006: 491-492).

Fuzûlî

Klasik şiirimizin tartışılmaz en büyük şairlerinden biri Fuzûlî'dir. Bağdat ve çevresinde konuşulan Azeri şivesinin Türkmen ağzıyla şiirler söyleyen Fuzûlî, bu yönüyle Anadolu Türkçesine çok yakındır. Hem Azeri hem de

1 Bayatı ve geraylı, mani ve semainin Azeri ve Türkmen halk şiirindeki benzer nazım şekilleridir.

Anadolu sahasında büyük bir şair olarak tanınmasının önemli nedenlerinden biri de dilindeki bu zenginliktir. Bu gerçeği dikkate alan Köprülü, Fuzûlî'yi Osmanlı ve Azeri sahası edebiyatlarının müşterek bir şahsiyeti kabul etmenin edebiyat tarihi bakımından zaruri olduğunu söyler (Karahana 1996: 242-243).

Fuzûlî'nin Türk dili sahasındaki asıl büyüklüğü ve hizmeti, Türkçeyi adeta milli bir heyecanla, şuurla severek onu diğer dillerden üstün görmek ve üstün hale getirmek yolundaki çok kıymetli gayretidir. Fuzûlî, klasik Türk edebiyatında Türkçenin şiir dili olarak işlenmesine emek vermiş şairlerin başında gelen bir şiir ustasıdır.

Fuzûlî, Arapça ve Farsça gibi dönemin en üstün dilleri yanında henüz yeterince işlenmemiş olduğuna inandığı Türkçeyi, önce dikenli bir gül ağacına benzetmiş, sonra nasıl bu dikenli dallardan gül yaprağı bitiyorsa, güçlükleri olan Türkçe ile de gül yaprağı gibi ince şiirler söylemek istemiştir. Bu bakış açısının Alî Şîr Nevâî'nin *Muhakemetü'l-Lugateyn*'indeki ifadeleri hatırlattığını da belirtmek gerekir. Bir kıtasında bu konuya değinen Fuzûlî zor olanı başararak daha güzele ulaşabilmek için Allah'ın yardımını istemektedir:

Ol sebebden Fârisî lafz ile çoktur nazm kim
Nazm-ı nâzik Türk lafziyle iğen düşvâr olur
Lehce-i Türkî kabûl-i nazm ü terkîb itmeyüp
Ekser-i elfâzı nâ-merbût u nâ-hemvâr olur
Bende tevfiğ olsa bu düşvârî âsân eyleyem
Nev-bahâr olgaç dikenden berg-i gül izhâr olur (Parlatır 2014: 287)

Burada Farsça pek çok şiir söylendiğini, çünkü Türkçe ile şiir yazmanın zor olduğunu, sözlerin çoğunun birbiriyle uyumu olmadığı için Türk dilinin manzum eser yazmaya uygun olmadığını belirtmişse de şair, Allah'ın yardımını ile ilkbaharda dikenden gül yaprağı meydana geldiği gibi kendisinin de bu güçlüğü kolayca aşacağını belirtmiştir (Mazıoğlu 2007: 86).

Edebiyatımızdaki en güzel *Maktel-i Hüseyin*'lerden olan *Hâdikatü's-Suadâ'*nın ön sözünde de Türkçeyi diğer dillerle karşılaştırmak ve onlar kadar üstün hatta onlardan daha güzel hale getirmek maksadındaki duygu ve düşüncelerini belirtmiştir:

Ey feyz-resân-ı 'Arab u Türk ü 'Acem
Kıldun 'Arabı efsah-ı ehl-i 'âlem
İtdün fusahâ-yı 'Acemi İsí-dem
Men Türkî zebândan iltifât eyleme kem (Güngör 1987: 17).

Burada ise Arap, Acem ve Türk milletlerine feyiz veren Allah'a dua etmektedir. Allah'ın Arap milletlerini dünyanın en fasih konuşan milleti olarak yarattığını, Acem fasihlerinin ise sözlerini İsa nefesi gibi cana can katan bir güzelliğe ulaştırdığını söylemiş, dili Türkçe olan kendisinin de bu iltifatlara mazhar olması için Allah'a yalvarmıştır (Banarlı 1998: 543).

Aruz ölçüsüyle Türkçe şiir söylemenin zor olduğu pek çok şair tarafından ifade edilmesine rağmen, Fuzûlî bu zorluğu aşmakla kalmamış, aruz ölçüsünü Türkçeye ustaca uygulamayı başarmıştır. Ayrıca Arapça ve Farsça kelimelerin ve tamlamaların bulunduğu mısralarda da daima Türkçe sentaksı hâkim kılmış, Türkçe kelimelerden yapılmış kafiye ve rediflere çokça yer vermiş, Türkçe deyim ve atasözlerini sıklıkla kullanmıştır (Mazıoğlu 2007: 94).

Bâkî

Klasik Türk şiirinin önemli isimlerinden olan Bâkî'nin de şiirlerinde temiz ve pürüzsüz bir İstanbul Türkçesini kullanmış olduğunu söylemek mümkündür. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesine ve o dönemde manzumelerin sade bir dille yazılmasının hoş karşılanmamasına rağmen:

Sözüm vaf-ı leb-i la'lünle hem rengîn ü hem şîrîn

Adûlar nükteyi fehm eyleyemezler sâdedür dirler (Küçük 1994: 214).

diyerek şiirlerinde sade bir dil kullanmayı tercih ettiğini, dilde güzelliği anlamayanların ancak düşman olabileceğini belirtmiştir (Erdoğan 2009: 137).

Tam bir İstanbul şairi olan Bâkî, İstanbul'un Türk kimliğine sahip semtlerinden biri olan Fatih'te doğmuş, büyümüş ve çevresinden yine tam bir halk ve İstanbul Türkçesi, bir ev ve aile lisanı elde etmiştir. Bu dil, Bâkî'nin şiirinde bir ömür boyu kazandığı kültür ve sanat lisanından daha köklüdür. Onun şiirine medreseden, ilim ve sanat dilinden girmiş kelime ve terkipler de adeta bunların İstanbul ağzında gerek ses gerekse tasarruf bakımından yoğrulmuş şekilleridir. Çok sayıda halk tabirini, halkın kullandığı şekilde kullanan Bâkî'nin bazı şiirlerinin bütününde görülen ağır dil, bir kısım şiirinde de ağır

bir tat gibidir. Bu şiirlerden geriye kalan dil çok sade ve tabii, hatta halis Türkçe bir söyleyiştir (Banarlı 1998: 592). Hüzün, sevinç, neşe, sitem ve daha birçok duygu unsurunu şiirlerinde yoğun ve etkili bir şekilde hissettiren şairin, oldukça canlı bir ifade tarzına sahip olduğu söylenebilir:

Takılır sana hançer gibi egri
Atılır ok gibi yâbâne togru (Küçük 1994: 345).
Şu sîb şekline girdi şafakda cirm-i kamer
Güzellenüp ola bir yanı sarı bir yanı al (Küçük 1994: 49).
Her yanadan ayagina altun akup gelür
Eşcâr-ı bâğ himmet umar cûy-bârdan (Küçük 1994: 329).
Cân la'lin eyler arzû yâr içmek ister kanımı
Yâ Rab ne vâdîdür bu kim cân teşne cânân teşnedür (Küçük 1994: 142).
Seni Yusûfla güzellikde sorarlarsa bana
Yusuflu bilmezsin ammâ seni ra'nâ bilürin (Küçük 1994: 325).

Aynı hassasiyetle sadeliğin ve halkın içinden gelmiş olmanın neticesi olarak şiirlerinde sıklıkla deyim ve atasözlerinden yararlanmış, 16. yüzyıl İstanbul toplum hayatının dilini şiirlerinde göstermiştir:

Âh itme na'l-i esbi nişânın görüp dilâ
Şâyed kimesne işide yirün kulağı var (Küçük 1994: 132).
Beni öldürmege gel ey püser ihmâl itme
Atalar dimediler hayr işi te'hîr ideler (Küçük 1994: 210).

Bazı beyitleri ise coşkunun bir güzellik anlayışını zekâ dolu çok ince bir nükte ile süsleyerek ifade etme tarzını seçmiştir:

Güzeller mihibân olmaz demek yanlışdur ey Bâkî
Olur va'llâhi bi'llâhi hemân yalvarı görsünler (Küçük 1994: 134).
Magrûr idün vefâsına bir şûhun ey gönül
Rüsvây-ı 'âlem eyledi şimdi cefâyı gör (Küçük 1994: 181).

Bâkî'nin ayrıca Arapçadan tercüme ettiği üç eserini de ağır bir dille yazdığı önsözleri bir tarafa bırakılırsa, tabii, temiz ve güzel bir Türkçe ile kaleme aldığını söylemek mümkündür.

Lâmi'î Çelebi

16. yüzyılın bir diğer önemli siması olan ve Câmî-i Rum sıfatına mazhar olacak kadar ilmine saygı duyulan Lâmi'î Çelebi de Türkçe yazmaktan gurur duyduğunu açıkça beyan etmiştir (Yavuz 1983: 48). Tercüme ve telif pek çok eserin sahibi olan şair, bir gazelinde:

Sen Muhammed âyet ü haydar dili medh ideli

Lâmi'î Selmân degül Türkî dilün Hassânı'dur (Burmaoğlu 1983: 117).

ifadeleri ile söylediği sözlere Türkî demiş ve bu dilin büyük şairlerinden biri olduğunu belirtmiştir.

Evliyâ Çelebi

Türk edebiyatının en meşhur seyyahı olan Evliyâ Çelebi'nin üslubu, seci-lerle süslü olmasına rağmen güçlü tasvir ve mizah gücüyle, canlı bir anlatım kazanmıştır. Özellikle dili kullanmadaki başarısı ve söz oyunlarına düşkünlüğü onun en belirgin özelliği olarak dikkat çekmektedir (Şentürk ve Kartal 2007: 473).

Evliya Çelebi'nin yazılarında genel olarak bir ifade güzelliği hâkimdir. Üslûbu ise yer yer görülen gramer hatalarına rağmen okuyucuyu cezbeder. Anlatımında rastlanan yazı diline uymayan bazı şekiller, ilgili yöre halkının konuşma dilini verme amacına yönelik olmalıdır. Nitekim Evliya Çelebi gezdiği yerlerdeki halkın diline ve konuşma şekillerine özel bir önem vermektedir. Sade ve samimi ifadesi, konuşur gibi kaleme alınmış cümlelerle herkese hitap etmeyi amaçlamıştır (Maden 2008: 150).

Seyahatnâme'nin diğer mühim bir özelliği de kendi asrının konuşma dilini bugüne kadar yaşatmasıdır. Özellikle sanatlı bir dil kullanmaktan kaçınan; bilgi, görgü, resim ve masal unsurlarıyla süslü orta bir dil kullanan (Banarlı 1998: 690) Evliyâ Çelebi, karşılaştığı veya karşılaştırdığı birçok şahsiyeti 17. yüzyılda halk arasında yaşayan bir dille konuşturmuş, bu arada halk deyimlerini ve halk tekerlemelerini aynen yazıya geçirerek kendi devri için çok kıymetli bir dil, kelime ve ifade hazinesi bırakmıştır. Onun Türkçeleşmiş bazı kelimeleri halk dilinde kullanıldığı yanlış halleriyle kullanışı da ifadesinin halk diline ne kadar yakın olduğunu göstermektedir:

Hattâ efoâh-ı nâsda darb-ı meseldir kim bir dervişe “Kanden gelirsin?”, derler. “Berf rahmetinden gelirim”, der. Ol ne diyârdır, derler; sovuksan “Ere zulüm” olan Erzurûm’dur, der. “Anda yaz olduğuna râst geldin mi”, derler? Derviş eydür: “Va’llâhi on bir ay yigirmi tokuz gün sâkin oldum, cümle halkı yaz gelir derler, ammâ görmedim”, der. Hatta bir kere bir kedi bir damdan bir dama pertâb ederken mu’allakda donup kalır. Sekiz aydan Nevrûz-ı Harzemşâhî geldikte mezkûr kedinin donu çözülp murnav deyüp yere düşer (Gökyay, Dankoff, Kahraman vd. 1996: 133).

(Halkın ağzında şöyle bir fıkra vardır: Bir dervişe “nerden geliyor-sun” demişler. “Kar rahmetinden geliyorum” demiş. “O ne diyardır” demişler. “Soğuktan ere zulüm olan Erzurum’dur” demiş. “Orada yaz olduğuna rast geldin mi” demişler. “Vallahi, 11 ay, 29 gün sakin oldum. Halk hep yaz gelecek dediler. Ben göremedim” demiş. Bir diğer fıkra da şudur: Kedinin biri bir damdan diğer dama sıçrarken muallâkta donup kalmış. Sekiz ay sonra Nevrûz-ı Harzemşâhî geldikte don çözülmüş miyavlayarak yere düşmüş (Kahraman ve Dağlı, 2013, 138).)

Nedîm

Lale devri şairi olarak nitelendirilen Nedîm, mümkün olduğunca Farsçadan uzak durması ve şiire millî bir ses getirmiş olma başarısı ile Fuzûlî, Nef’î gibi şairlerden üstün kabul edilmiş, Namık Kemal tarafından “Osmanlı şairlerinin en güçlüsü ve Türk dilinin en büyük şairi” olarak övülmüştür (Gibb 1999: 287).

Nedîm halk Türkçesinin sayısız söyleyişini en tabii ve samimi bir eda içinde nağmeleştirmiştir. Mesela sevdiklerine “canım”, “sevdiğim”, “kurban olduğum” gibi halk söyleyişleriyle veya “efendim” gibi İstanbul terbiyesinin gereği ifadeleri kullanarak hitap etmiştir (Banarlı 1998: 759):

Sevdiğim cânım yolunda hâke yeksân olduğum

Iyddır çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum

Ey benim ‘aşkında bülbül gibi nâlân olduğum

Iyddır çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum (Macit 1997: 251).

Şarkılardaki sadelik, şairin duygularının paralelinde yürür. Nedîm, sevgili seslenirken tıpkı bir sohbeti sürdürür gibi, konuşma dilinin sadeliğinden, akıcılığından yararlanır. Bu şekilde şiirlerine hiçbir divan şairinin varamadığı yerlilik ve millilik vermiştir (Erkul 2009: 171):

Sen böyle soğuk yerde niçin yatar uyursun

Bi'llâhi döğer dur hele dâyen seni görsün

Dahı küçüceksin yalnız yatma üşürsün

Serd oldu havâ çıkma koyundan kuzucağım (Macit 1997: 252).

Nedîm, divan ve halk edebiyatları arasındaki yakınlığı sağlamakla kalmamış, Alî Şîr Nevâî'nin bir gazeline Çağatay Türkçesiyle bir nazire yazarak sadece Anadolu Türkçesi değil, diğer sahalarda kullanılan Türkçe üzerindeki hâkimiyetini de göstermiştir (Horata 2004: 474).

Şeyh Gâlib

“Gül ateş, gülbün ateş, gülşen ateş cuybar ateş/ Semender-tıynetan-ı aşka besdir laleazar ateş” gibi meşhur beyitlerinde ses, şekil ve anlam mükemmelliği yakalayarak daha önce benzeri görülmemiş yüksek bir stil oluşturan (Köksal 2012: 135), sebk-i hindi gibi dil bakımından oldukça ağır bir akımdan da etkilenecek bu tarzda yazdığı şiirlerle de ön plana çıkan Şeyh Gâlib'in sade bir Türkçe ile söylediği şiirleri de mevcuttur.

Şeyh Gâlib, milletin dilindeki işlenmiş güzelliği ve bu dilin sesini duymuştur. Bu duyular ki içinde bulunduğu zamanın mahallileşme akımına onun da ruhu kaymış, o da sözlerini zaman zaman halk diline yerleşecek bir dil musikisi ile söylemiştir. Şiirlerinde yer yer kullandığı halk ağzı söyleyişler ve divan şiiri diline aksettirilmiş bir İstanbul Türkçesi bulunması da bundandır (Banarlı 1998: 772).

Tıpkı Nedîm gibi, Şeyh Gâlib'in de sade Türkçe ile şarkısı hatta hece vezniyle bir türküsü mevcuttur. Bir halk şairinin ağzından çıkmışçasına sade bir dille ve on birli hece ölçüsüyle yazılan türkü, Şeyh Gâlib gibi usta bir şairin halk dilinin güzelliğinden de etkilendiğini göstermesi bakımından önemlidir:

Tuğra çekmiş dest-i kudret kaşına
Cefâ takmış siyah perçem başına
Taze girmiş on üç on dört yaşına
Gül fidanım henüz bulmuş çağını
Şirin esmer şimdi bulmuş çağını
Kan bulaşmış hançerinin zağına
Neş'e gelmiş gözlerinin ağına
Yanaşılmaz goncasına bağına
Gül fidanım henüz bulmuş çağını
Şirin esmer şimdi bulmuş çağını (Alparslan 1988: 21).

Şiirlerindeki sade Türkçe izleri bunlarla da sınırlı kalmamış:

Derd-i 'aşkın ben senin bîhûde izhâr eylemem
Lâf edip âh u enîni kendime kâr eylemem
Hâsılı 'âlem bilir bu sırrı inkâr eylemem
Gizlesem de âşikâr etsem de cânımsın benim (Kalkışım 1994: 217).
Perçemin sevdâsı her şeb kıl ü kâlimdir benim
Bahs-i zülfün çok zamânlardır hayâlimdir benim
Sormak ayb olmazsa sultânım su'âlimdir benim
Kangı 'âşıkdır senin gönlünde gönlün kimdedir (Kalkışım 1994:
221-222).

ve benzeri pek çok mısra ile şarkı ve gazellerini süsleyerek İstanbul Türkçesi-
nin güzel örneklerini oluşturmuş, daha önce Edirneli Nazmî, Tatavlı Mah-
remî, Aydınli Visâlî'de aynı dönemde de Nedîm'de görülen ve günümüzde
mahallileşme olarak adlandırılan akımın etkisi sade bir Türkçe ile şiirler yaz-
mış ve bu cereyana katılmıştır:

Dökdü omuzdan poşı saçağını
Açdı gönüller deli bayrağını
Vermedi bir kimseye Gâlib geçit
Kanda çevirdiyse söz ırmağını
Hazret-i Monlâyı bilenler bilir
Bilmeyenin kim çeke kulağını (Kalkışım 1994: 420).

Bu şahsiyetlerin haricinde Nesîmî, Güvâhî, Aydınlı Visâlî, Ahmed Paşa, Süleyman Çelebi, Hoca Mes'ûd, Tatavlı Mahremî, Edirneli Nazmî, Taşlıcalı Yahyâ, Şeyhülislam Yahyâ, Nev'izâde Atâyî, Şeyhoğlu, Tâcizâde Câfer Çelebi, Meâlî, Osanzâde Tâib, Vâhid Mahtûmî, Mahtumkulu Firâkî, Mütercim Âsım, Keçecizâde İzzet Molla, Hızırağazâde Said Bey ve daha nice şahsiyet benzer fikir ve üslup çerçevesinde Türkçeyi edebî bir dil zevkiyle kullanmışlar, Türkçenin yetkin ve zengin bir dil olmasında büyük emekler sarf etmişlerdir.

Sonuç

Türkçe, sözlü edebiyat geleneğinde çok uzun zamandır kullanılagelmiş olsa da -özellikle Oğuz Türkçesi- yazılı edebiyat dili olarak kronolojik bakımdan Arapça ve Farsçadan daha sonra gelişimini tamamladığı için zaman zaman bu dillerin gerisinde kalmış hatta kendi şairlerince bile hor görülmüştür. Özellikle İslamiyet'in kabulünden sonra Türkçe, Türk edipleri tarafından dahi ilim dili olan Arapçadan; edebiyat ve devlet dili olan Farsçadan çok daha az tercih edilir hale gelmiştir. Kaşgarlı Mahmut, Karamanoğlu Mehmet Bey, Âşık Paşa, Alî Şîr Nevâî gibi aydınların bu konudaki tespit ve tedbirlerinin sebebi de Türkçenin düşürüldüğü bu durumdur.

Fakat İslamî Türk edebiyatının ilk dönemlerinden itibaren pek çok önemli isim; Türkçenin kullanılmasına yönelik görüş belirtmiş, eserlerinde Türk dilinin kelime ve anlam hazinelerinden istifade etmiş, sözlü gelenekteki güzelliklerden edebî eserlerinde yararlanmış, Türkçe kullanılması için tavsiyelerde bulunmuş ve Türkçe şiir yazmaktan gurur duyduklarını ifade etmiştir. Hatta Türkçenin hor görüldüğünden, Türklerin büyük kısmının dahi bu zenginliği idrak edemediklerinden şikâyet etmişler; bunun ancak cahilce bir görüş olduğunu, Türkçeyi yeterince bilmeyenlerin ancak başka dillere meyledebileceklerini vurgulamışlardır.

Bu çalışmada Türkçenin edebiyat diline dönüşme sürecinde, eserlerinde belirttikleri görüş veya kullandıkları üslupla bu açıdan Türkçeye hizmet etmiş şahsiyetler ele alınmıştır. Derlenen çalışmalarla birlikte tespit edilen noktalar da eklenerek Yusuf Has Hacıp, Ahmet Yesevî, Sultan Veled, Kadı Darîr, Gülşehrî, Fuzûlî, Bâkî, Nedîm, Şeyh Gâlib gibi şahsiyetlerin eserlerinden verilen örneklerle bu durum açıklanmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- AKALIN, Şükrü Haluk (2008). **Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugat'it Türk**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKAR, Ali (2013). **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- AKPINAR, Yavuz. (1981). "Hatai", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, C.4, ss.152-153.
- ALPARSLAN, Ali (1988). **Şeyh Gâlib**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ANIL, Adile Yılmaz (2010). "Şah İsmail, Edebiyat", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C.38, ss.256.
- ARAT, Reşit Rahmeti (2008). **Kutadgu Bilig**, Kocabalı Yayınları, İstanbul.
- ATALAY, Besim (2013). **Kaşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it Türk**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BANARLI, Nihat Sami (1998). **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- BURMAOĞLU, Hamit (1983). **Lâmi'î Çelebi Divan**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- ERCÜLASUN, Ahmet Bican (2013). **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERDOĞAN, Mehtap (2009). "Divan Şiirinde Mahallileşme Kavramı ve Bâkî Divanı'nda Bazı Mahalli Unsurlar", **Turkish Studies**, S.4/5, ss. 114-165.
- ERKUL, Rasih (2009). "Mahallileşme ve Nedîm'in Şarkıları", **Turkish Studies**, S.4/5, ss. 166-181.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet (1961). **Sinan Paşa Ma'ârifnâme**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- GIBB, E. J. Wilkinson (1999). **Osmanlı Şiir Tarihi**, Çev. Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, DANKOFF, Robert ve KAHRAMAN, Seyit Ali. (1996). **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, Şeyma (1987). **Fuzûlî Hadikatü's-Sü'eda**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- HORATA, Osman (2004). "Nazım (Son Klasik Dönem)", **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, C.5, ss. 443-551.

- İZ, Fahir ve KUT, Günay (1985). **Büyük Türk Klasikleri**, Ötüken-Söğüt Yayınları, İstanbul.
- KAHRAMAN, Seyit Ali ve DAĞLI, Yücel (2013). **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KALKIŞIM, Muhsin (1994). **Şeyh Gâlib Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARAHAN, Abdülkadir (1996). "Fuzûlî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C.13, ss. 240-246.
- KARTAL, Ahmet (2017). "Türk Dilinin İnkişafında Önemli Bir Yeri Olan Şair: Yunus Emre", Yunus Emre Kitabı, Akçağ Yayınları, İstanbul, ss. 263-250.
- KORKMAZ, Zeynep (1995). **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih (2012). **Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori**, Kesit Yayınları, İstanbul.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994). **Bâkî Divanı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1968). **Ali Şîr Nevaî Hamse**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MACİT, Muhsin (1997). **Nedîm Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- MACİT, Muhsin (2010). "Garip Şair: Necati", **Dil ve Edebiyat**, S.24, ss. 23-35.
- MADEN, Sedat (2008). "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.37, ss. 147-158.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1958). **Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- MAZIOĞLU, Hasibe (2007). **Fuzûlî Üzerine Makaleler**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZMEN, İsmail (1998). **Alevî – Bektaşî Şiirleri Antolojisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖZÖNDER BARUTÇU, F. Sema (1996). **Ali Şîr Nevâyî Muhâkemetü'l-Lugateyn**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- PARLATIR, İsmail (2014). **Fuzulî Türkçe Divan**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ ve BOŞDURMAZ, Nurcan (2012). **Molla Aşkî Dîvân**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ ve KARTAL, Ahmet (2007). **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Derghâh Yayınları, İstanbul.

- TARLAN, Ali Nihat (1986). "Necati İsa Bey", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, C.6, ss. 548-550.
- TATCI, Mustafa (2016). **Divan-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî**, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- TİMURTAŞ, Faruk (1980). **Yunus Emre Divanı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TÜRK, Hatem (2015a). "Türk Edebiyatında Anadolu'ya Geri Dönüş 1", **Türkiz**, S. 34, ss. 141-150.
- TÜRK, Hatem (2015b). "Türk Edebiyatında Anadolu'ya Geri Dönüş: Saray'dan Sine-i Millete", **Töre**, S. 24, ss. 6-11.
- ÜKÜBAYEVA, Layli. (2008). "Paha Biçilmez Edebî Miras: Kaşgarlı Mahmud'un Divan-u Lügati't-Türk'ü", **Uluslararası Divânu Lugati't-Türk Sempozyumu**, İstanbul, ss. 357-365.
- YAVUZ, Kemal (1983). "XIII-XVI. Asır Dil Yedigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.27, ss. 9-57.
- YAVUZ, Kemal (2000). **Âşık Paşa Garîb-Nâme**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ, Kemal (ty_a). **Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayrı (Gülşen-nâme) Metin –Aktarma**. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- YAVUZ, Kemal (ty_b). **Muînî'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si**. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.